

Μακεδονικά

Τόμ. 4, Αρ. 1 (1960)

Ο Βυζαντινός ζωγράφος Καλλιέργης

Γ. Ι. Θεοχαρίδης

doi: [10.12681/makedonika.697](https://doi.org/10.12681/makedonika.697)

Copyright © 2014, Γ. Ι. Θεοχαρίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Θεοχαρίδης Γ. Ι. (1960). Ο Βυζαντινός ζωγράφος Καλλιέργης. *Μακεδονικά*, 4(1), 541-543.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.697>

στερά ἄνοιξαν οἱ Τοῦρκοι καὶ χωρὶς τὸν πετύχη καμμά σφαῖρα πρόλαβε καὶ ἔπιασε τὸ βουνὸ καὶ γλύτωσε· οἱ ἄλλοι 39 σκοτώθηκαν ὅλοι ἐκεῖ στὴ γκορτσιά.

Ὅταν ἐδόθη ἡ διαταγὴ νὰ γυρῶσιν οἱ χριστιανοὶ στὰ χωριά τους, ἐκάλεσαν τοὺς μουχτάρηδες νὰ παρουσιασθοῦν εἰς τὰς ἀρχάς. Τότε στὴ Λόκοβη τὴν τιμητικὴ αὐτὴ θέσι τὴν εἶχε κάποιος ὀνόματι Γερο - Χρηστος, ἐπὶ πολλὰ χρόνια μουχτάρης. Συνεννοήθηκαν λοιπὸν τρεῖς τέσσαρες ἀπὸ διάφορα χωριά νὰ παρουσιασθοῦν μαζί ἐνωμένοι καὶ στὸν δρόμο ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς ἐπρότεινε νὰ σκεφθοῦν τί θὰ ἔπρεπε νὰ εἰπουν ἐκεῖ πού θὰ παρουσιασθοῦν. Τότε ὁ Γερο - Χρηστος τοὺς εἶπε «ἄς πᾶμε πρώτα στὸν ἀγᾶ νὰ δοῦμε τί θὰ μᾶς πῆ καὶ ὕστερα θὰ ἀπαντήσουμε» ἀπὸ τῶρα τί βιάζεσθε.»

Ὅταν οἱ μουχτάρηδες παρουσιάσθηκαν, τοὺς ἔδωσαν διαταγὴ νὰ συμμαζευτοῦν ὅλοι στὰ χωριά τους, καὶ οἱ μουχτάρηδες ὑποσχέθηκαν νὰ ἐκτελέσουν τὴ διαταγὴν. Ἐξέκριναν λοιπὸν καὶ μάζευαν¹ ὁ καθένας τοὺς δικούς του ἀπὸ τὰ διάφορα μέρη πού βρισκόνταν....»

I. K. ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΚΑΛΛΙΕΡΓΗΣ

¹ Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀεμνήστου Σπ. Λάμπρου εἶναι γνωστὸν τὸ ὄνομα τοῦ Βυζαντινοῦ ζωγράφου Καλλιέργη, τοῦ ζωγραφήσαντος τὸ 1315 τὸν ναὸν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ εἰς τὴν Βέροιαν.² Τὸ ὄνομα τοῦ ζωγράφου Καλλιέργη εὐρίσκετο εἰς ἐπιγραφὴν, χαραγμένην ἐπὶ λίθου εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ ναοῦ, ὅπως ἀναφέρουν οἱ δημοσιεύσαντες παλαιότερον τὴν ἐπιγραφὴν.³ Ὁ Λάμπρος, χωρὶς νὰ ἴδῃ τὸν λίθον καὶ τὴν ἐπιγραφὴν, ὅλλα παρατηρήσας ὅτι ἡ μέχρι τότε καταλογάδην δημοσιευομένη ἐπιγραφὴ εἶναι πράγματι ἔμμετρος, ἀνεδημοσίευσεν ταύτην εἰς στίχους ἐκ τῆς τελευταίας κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ δημοσιεύσεώς της εἰς τὴν Ἰσβέστια τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ρωσικοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου.⁴ Εἶναι περίεργον ὅτι ὁ Λάμπρος ὀνομάζει τὸν ναὸν τῆς Βεροίας, ἔνθα εὐρίσκετο ἡ ἐπιγραφὴ, «ναὸν τῆς Παναγίας τῆς Περιβλέπτου»,⁵ ἐνῶ ὁ ναὸς ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ὀνομάζεται ρητῶς «τῆς Ἀναστάσεως Χριστοῦ» καὶ εἶναι γνωστὸς τόσον εἰς τοὺς παλαιότερον ἰδόντας δῆθεν ἐπὶ τόπου τὸν λίθον καὶ δημοσιεύσαντας τὴν ἐπιγραφὴν, ὅσον καὶ σήμερον, ὡς ναὸς τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ.⁶

Διὰ τὴν εὐκολίαν τοῦ ἀναγνώστου ἐπαναλαμβάνομεν τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς, ὅπως τὸ ἔδημοσίευσεν ὁ Σπ. Λάμπρος:

*Ξένος Ψαλιδᾶς (ἢ Ψαλιδᾶς) ναὸν θεοῦ ἐγείρει
ἄρσειν ζητῶν τῶν πολλῶν ἐγκλημάτων
τῆς Ἀναστάσεως Χριστοῦ ὄνομα θέμενος*

¹ Διὰ τὴν χορηγηθεῖσαν ἀμνηστειάν βλέπε Β α σ δ ρ α β ε λ λ η ν, ἐνθ' ἀν. σ. 99 ἔξ. καὶ 273. Τὸ φερμάνιον περὶ ἀμνηστείας φέρει χρονολογίαν 17 Ζιλ Κατὲ 1237 (5 Αὐγούστου 1822).

² Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, "Ἑλληνες ζωγράφοι πρὸ τῆς Ἀλώσεως. Νέος Ἑλληνομνήμων Ε' [1908], σ. 279 - 281.

³ Βλ. τὰς παλαιὰς δημοσιεύσεις παρὰ Λ ά μ π ρ ο υ, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 280.

⁴ Τόμ. 4 [1899], τεύχος γ', σ. 129.

⁵ "Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 279.

⁶ Π. χ. Μ. Δ ή μ ι τ σ α, "Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σφζομένοις. Ἐν Ἀθήναις 1896, τόμ. Α', σ. 87, ἀριθ. 112.

Εὐφροσύνη σύνεβρος (= σύννευος) τοῦτον ἐκκληροῦ.
 Ἱστοριογράφος ὄνομα Καλλιέργης
 τοὺς καλοὺς καὶ κοσμίους ἀγαδέλους μου
 ὅλης Θεσσαλίας ἄριστος ζωγράφος.
 Πατριαρχικὴ χεὶρ καθιστᾷ τὸν ναὸν
 τοῦ μεγάλου βασιλέως Ἀνδρονίκου
 Κομνηνοῦ τοῦ Παλαιολόγου ἐν ἔτει [,] ωκη'.

Σήμερον, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ὁ ἔφορος βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης κ. Στ. Πελεκανίδης ἐτοιμάζει μελέτην περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ τῆς Βεροίας καὶ ἀναδημοσιεύει μὲ διορθώσεις καὶ παρατηρήσεις τὴν ἀνωτέρω ἐπιγραφὴν, λαμβάνων αὐτὴν ἐκ τοιχογραφίας ἐν τῷ ναῷ, ἐνῶ οἱ παλαιοὶ ἐκδόται ὠμίλουν περὶ λίθου.¹ Ἴσως ἡ ἐπιγραφὴ ὑπῆρχε δις εἰς τὸν ναόν, χαραγμένη ἐπὶ λίθου ἀνωθεν τῆς εἰσόδου καὶ ζωγραφημένη διὰ χρώματος ἐντός τοῦ ναοῦ, ὡς τοῦτο συμβαίνει καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας τῶν Χαλκῶν τῆς Θεσσαλονίκης.²

Τὸ ὄνομα Καλλιέργης (Καλλιέργης ἢ Καλλέργης) εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς ἐν Κρήτῃ ὁμωνύμου οἰκογενείας, ἣ ὁποία ἠγωνίσθη ἠρωϊκῶς κατὰ τῶν Βενετῶν κατακτητῶν τῆς νήσου. Ὅπως ὁμως ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ κ. Συγγόπουλος, ὁ ζωγράφος τῆς Βεροίας Καλλιέργης, ἐκτός μακρινῆς καταγωγῆς, δὲν φαίνεται να ἦτο Κρής καὶ καυχόμενος ὡς ὁ ἄριστος ζωγράφος πάσης Θεσσαλίας (=Μακεδονίας) οὐδεμίαν μνείαν ποιεῖται τῆς Κρήτης. Ἐξετάζων δὲ περαιτέρω ὁ κ. Συγγόπουλος ὁμοιότητος τοῦ ἔργου τοῦ Καλλιέργη εἰς τὸν Χριστὸν τῆς Βεροίας πρὸς τοιχογραφίας καὶ μωσαϊκὰ συγχρόνων ναῶν τῆς Θεσσαλονίκης διατυπώνει μὲ μετριοφρονα ἐπιφύλαξιν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ Καλλιέργης ἦτο πιθανῶς Θεσσαλονικεὺς ἢ τοῦλάχιστον ἐξέμαθε τὴν τέχνην του ἐν Θεσσαλονικίῃ.³

Ἐπιβεβαιῶσιν τῆς ὑποθέσεως ταύτης τοῦ κ. Συγγόπουλου ἀποσκοπεῖ νὰ φέρῃ τὸ παρὸν σημείωμα. Ἐμεῖν δηλαδὴ τυχαίως ἀπαρτήθητον ὅτι εἰς σύγχρονον σχεδὸν δημοσιευμένον ἀγιορειτικὸν ἔγγραφον μαρτυρεῖται ἐν Θεσσαλονικίῃ ζῶν ζωγράφος Γεώργιος Καλλιέργης. Εἰς ἔγγραφον τῆς μονῆς Χελανδαρίου τῆς 9 Νοεμβρίου τοῦ 1322, ἑπτὰ μόλις ἔτη μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ Χριστοῦ τῆς Βεροίας, ὁ Ἀλέξανδρος Δούκας ὁ Σαραντηνὸς καὶ ἡ σύζυγος του Καλὴ πολὺν πρὸς μοναχοὺς τῆς μονῆς Χελανδαρίου τρεῖς οἰκίας των, κειμένας ἐν Θεσσαλονικίῃ καὶ εἰς τὴν συνοικίαν τοῦ Ἁγίου Παραμόνου. Ἡ πώλησις γίνεται ἐνώπιον καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ἐξῆς μαρτύρων: «...τοῦ ἀπὸ τοῦ Θεσσαλονικαίου μεγάλου ἀλλαγίου κῆρ Μιχαὴλ τοῦ Χαμαιδράκοντος, τοῦ ζωγράφου κῆρ Γεωργίου τοῦ Καλλιέργη, τοῦ πρωτομαϊστορος τῶν οἰκοδόμων κῆρ Γεωργίου τοῦ Μαμαρά...».⁴ Τὸ ἔγγραφον ὑπογράφει (στ. 113) «ὁ μεγαλοναΐτης σκεοφυλάξ καὶ βαβουλ-

¹ Οὕτω Δ ἡ μ ι τ σ α ς, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 88. Λ ἄ μ π ρ ο ς, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 281.

² Βλ. Δ. Ε. Εὐ ἀ γ γ ε λ ἰ δ η, Ἡ Παναγία τῶν Χαλκῶν. Θεσσαλονικίη 1954. Δημοσιεύματα τῆς Ἐταιρείας τῶν Φίλων τῆς Βυζαντινῆς Μακεδονίας, ἀριθ. 4, σ. 10, μὲ λάθος εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πρωτοσπαθαρίου κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς ζωγραφημένης ἐπιγραφῆς, Νικηφόρου ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ Χριστοφόρου. Κατὰ προφορικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Πελεκανίδου οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἐπιγραφὴ ἐπὶ λίθου, ἀλλὰ πρόκειται περὶ ἀρχικοῦ λάθους τῶν Ρώσων ἀρχαιολόγων. Τὸ ζήτημα ἐκφεύγει τῶν πλαισίων τοῦ παρόντος σημειώματος.

³ Βλ. A n d r é X y n g o p o u l o s, Thessalonique et la peinture Macédonienne. Athènes 1955, σ. 28 - 29.

⁴ Act. Chil. 84, στ. 62 κέ.

λάριος Δημήτριος ὁ Διαβασημέρης», πολὺ γνωστός ἐξ ἄλλων ἐγγράφων ἀξιωματοῦχος τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης.¹

Ὁ ζωγράφος τῆς Θεσσαλονίκης Γεώργιος Καλλιέργης, ὁ ἐμφανιζόμενος μετ' ἄλλων τιλοῦχων εἰς ἐγγραφον μετὰ τοῦ ἐπαγγελματικοῦ του τίτλου «ζωγράφος» ἐπὶ τῆ μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ Χριστοῦ τῆς Βεροίας, πρέπει νὰ εἶναι ὁ «ἀριστος ζωγράφος πάσης Θειταλίας» τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ναοῦ. Ὁτῶ ἐπιβιβαιοῦται ἡ ὑπόθεσις τοῦ κ. Συγγοποῦλου, ὅτι ὁ Καλλιέργης τῆς Βεροίας, ἐάν δὲν εἶναι Θεσσαλονικεὺς, εἶχε τοῦλάχιστον ἐν Θεσσαλονίᾳ καὶ ἐκεῖ ἐξέμαθε τὴν τέχνην του. Τοῦτο ἀποτελεῖ μίαν ἀκόμη ἐνδειξιν, ὅτι ἐκ Θεσσαλονίκης ἐξεκίνησαν οἱ ζωγράφοι τῆς λεγομένης μακεδονικῆς σχολῆς, οἱ ζωγραφῆσαντες καὶ ἐκκλησίας τῆς Σερβίας.

Ο ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑΣ ΕΝ Τῆ ΒΑΣΙΛΙΚῆ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἐντὸς τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης καὶ εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ ναοῦ εὐρίσκειται, ὡς γνωστόν, τοιχογραφία, παριστάουσα ἱστορικὴν σκηνὴν καὶ διακοπτομένη εἰς τὸ μέσον αὐτῆς ὑπὸ διανοιχθέντος εἰς τὴν θέσιν ἔχεινην ἐπὶ Τουρκοκρατίας παραθύρου. Ἡ τοιχογραφία αὕτη ἀπεκαλύφθη κατὰ τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ, στερεώσεως καὶ ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦνης τοῦ μνημείου μετὰ τὴν καταστρέψασαν αὐτὸ τὸν Αὐγουστον τοῦ 1917 μεγάλην πυρκαϊάν τῆς πόλεως. Ἀντιγραφεῖσα πιστότατα καὶ κατὰ τὰ δύο τμήματά της εἰς ὕδατογραφίαν, ἀποκειμένην σήμερον εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν, ὑπὸ τοῦ ζωγράφου Ζιλλιερόν, ἐδημοσιεύθη διὰ πρώτην φορὰν εἰς δύο πίνακας ὑπὸ τοῦ διευθύνοντος τότε τὰς ἐν τῷ ἡρειωμένῳ ναῷ ἐργασίας Γ. Α. Σωτηρίου.² Ἡ δημοσίευσίς ἐπανελήφθη κατὰ τὸ ἀριστερὸν τμήμα της πολλάκις καὶ μάλιστα εἰς ἐγχρωμον φωτογραφίαν³ καὶ τελευταίως περιελήφθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Σωτηρίου καὶ τῆς συζύγου του εἰς τὴν ὀριστικὴν περὶ τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου μελέτην των εἰς δύο ἐγχρώμους καὶ μὴ πίνακας ἐκ τοῦ πρωτοτύπου καὶ ἐκ τοῦ ἀντιγράφου τοῦ Ζιλλιερόν.⁴ Ἡ λεπτομερὴς περιγραφὴ τῆς παραστάσεως τῆς τοιχογραφίας εἰς τὸ βιβλίον τῶν Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου⁵ καθιστᾷ ἀρετὴν τὴν ἀπλὴν ὑπόμνησιν ἐνταῦθα, ὅτι εἰς μὲν τὸ ἀριστερὸν ὡς πρὸς τὸν θεατὴν τμήμα τῆς εἰκόνας παριστάνεται θριαμβευτικὴ εἴσοδος εἰς πόλιν ἐφίππου αὐτοκράτορος, εἰς δὲ τὸ δεξιὸν τὸ ἐσωτερικὸν βασιλικῆς πλήρους γυναικοπαίδων, εἰς τὴν ὁποίαν εἰσῆλθον ἔνοπλοι ἐπιδρομεῖς, ἐνῶ εἰς τὸ βάθος τῆς ὅλης εἰκόνας διακρίνονται καπνοὶ καὶ φλόγες καιομένης πόλεως.

¹ Π.χ. Act. Chil. 27, 165 καὶ 178 - 28, 80 καὶ 91 - 29, 83 κ. ἄ.

² Εἰς τὴν ἔκθεσιν του περὶ τῆς προσόδου τῶν ἐργασιῶν: Συμπλήρωμα Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου 4 (1918), σ. 26 - 27 καὶ πίν. 13 καὶ 14.

³ Γ. Α. Σ ω τ η ρ ί ο υ, Ὀδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν. Ἀθῆναι 1924, σ. 11 - 12. G. S o t i r i o u, Guide du Musée Byzantin d' Athènes, 1932. Edition française par O. Merlier, σ. 156. εἰκ. 85, ὅθεν παρελήφθη εἰς τὸ βιβλίον τοῦ A. G r a b a r, L' empereur dans l' art byzantin. Paris 1936, πίν. VII, 2. (Μόνον τὸ ἀριστερὸν τμήμα, ἐγχρωμον).

⁴ Γ. καὶ Μ. Σ ω τ η ρ ί ο υ, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Ἐν Ἀθῆναις 1952, σ. 207 - 9 καὶ πίν. 78 - 9 (ἀμφότερα τὰ τμήματα καὶ ἐγχρωμα). (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἀριθ. 34).

⁵ Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, σ. 207 - 8.